

ब.उ.शि.नं. ३७००३१०२ आयुर्वेद सेवा कार्यक्रम

नेपालको संविधान २०७२ मा नेपालको परम्परागत चिकित्सा पद्धतिको रूपमा रहेको आयुर्वेद, प्राकृतिक चिकित्सा र होमियोप्याथिक लगायतका स्वास्थ्य पद्धतिको संरक्षण र प्रवर्धन गर्ने भनी प्राथमिकताका साथ उल्लेख गरिएको छ। संविधानका अनुसूचीहरूमा आयुर्वेद तथा वैकल्पिक चिकित्साका विभिन्न आयामलाई महत्वपूर्ण स्थान दिइएको छ। सोही पञ्चवर्षीय योजनाको परिच्छेद ५ को स्वस्थ, शिक्षित र सिपयुक्त मानवपुर्जा निर्माण अन्तरगत ५.४ रूपान्तरणकारी रणनीति स्वास्थ्य तथा जनसङ्ख्या (५) मा गुणस्तरीय, भरपर्दो तथा एकीकृत स्वास्थ्य प्रणालीको विकास गर्ने अवधारण अनुरूप आयुर्वेद लगायतका चिकित्सा प्रणालीलाई विकास र विस्तार गर्दै स्तरोन्नति गराउने उल्लेख छ। ५.५ प्रमुख कार्यक्रम स्वास्थ्य तथा जनसङ्ख्या (१५) को मानसिक तथा वैकल्पिक स्वास्थ्य सम्बन्धी कार्यक्रममा मानसिक स्वास्थ्य प्रवर्द्धनात्मक क्रियाकलाप सञ्चालन; नागरिक आरोग्य कार्यक्रमलाई सङ्घ संस्था, सहकारी र समुदायसँगको समन्वयमा बडा तथा समुदायस्तर सम्म विस्तार; “मेरो स्वास्थ्य- मेरो जिम्मेवारी” अभियानलाई समुदायस्तर सम्म विस्तार; मनोरञ्जन केन्द्र, योग केन्द्रहरू मार्फत ज्येष्ठ नागरिकको शारीरिक, मानसिक तथा आध्यात्मिक स्वस्थताको प्रवर्द्धन गर्ने उल्लेख छ। आयुर्वेद तथा वैकल्पिक चिकित्सा सेवा व्यवस्थापन तथा प्रवाहका लागि सङ्घमा केन्द्रिय आयुर्वेद चिकित्सालय र होमियोप्याथिक अस्पताल, प्रदेश स्तरमा आयुर्वेद चिकित्सालयहरू, ७७ वटै जिल्लामा जिल्ला स्तरीय आयुर्वेद स्वास्थ्य संस्था तथा स्थानीय स्तरमा ३०५ वटा आयुर्वेद औषधालयबाट आयुर्वेद स्वास्थ्य सेवा प्रवाह भै ७५३ स्थानीय तह मध्ये ३१३ मा आयुर्वेद स्वास्थ्य संस्थाको सेवा विस्तारित छ भने बाँँकी ४४० स्थानीय तहमा नागरिक आरोग्य सेवा केन्द्र मार्फतत सेवा प्रवाह हुने गरि व्यवस्था गरीएकोछ। यस सन्दर्भमा स्थानीय तह अन्तर्गत आयुर्वेद संस्थाहरूमा सङ्घीय सशर्त अनुदानबाट यस आ.व.मा सञ्चालन हुने देहाय बमोजिमका कार्यक्रमहरूको गुणस्तरीय सञ्चालन, व्यवस्थापकीय पक्षको सुधार तथा कार्यक्रम सञ्चालनमा एकरूपता ल्याउन यो मार्गदर्शन तयार पारीएको छ। यस मार्गदर्शनमा एक औषधालयको लागि बजेट तथा कार्यक्रम तयार गरिएको हो। स्थानीय तहमा एक भन्दा बढी औषधालय रहेको खण्डमा औषधालय संख्याको आधारमा प्रत्येक औषधालयलाई यसै अनुपातमा बजेट तथा कार्यक्रम हुने छ।

आयुर्वेद औषधालयको लागि औषधी खरिद

परिचय	गुणस्तरीय औषधी र स्वास्थ्य सामग्रीको सहज तथा प्रभावकारी आपूर्ति एवम् उपयोगलाई सुनिश्चित गर्दै आयुर्वेद स्वास्थ्य संस्थाहरूमा सेवा लिन आउने सेवाग्राहीलाई तोकिएका औषधी निःशुल्क रूपमा निरन्तर उपलब्ध गराउने उद्देश्यले यो कार्यक्रम राखिएको हो।
उद्देश्य	- निःशुल्क अत्यावश्यक औषधीहरूको उपलब्धता सुनिश्चित गर्ने। - स्थानीय रूपमा देखिने रोगहरूको प्राथमिकता अनुसार निरन्तर व्यवस्था हुने गरि आवश्यक आयुर्वेद औषधी खरिद गर्ने। - निःशुल्क औषधी सहितको सेवा निरन्तर प्रवाह गर्ने।
अपेक्षित प्रतिफल	अत्यावश्यक औषधी सहितको सेवा नियमित उपलब्ध हुनेछ।
सञ्चालन प्रकृया	- आयुर्वेद स्वास्थ्य संस्थाको विरामी तथ्याङ्क अनुसार खरिद गर्ने आयुर्वेद औषधीको प्राथमिकता एवम् परिमाण निर्धारण गर्ने। - औषधी खरिद गर्दा अनुसूची-५ अनुसारका निःशुल्क बितरण गरिने अत्यावश्यक आयुर्वेद

	औषधीहरूको मिति २०७४/७/२३ को स्वीकृत सूची (२३ वटा) अनुसारका औषधी खरिद गर्नु पर्नेछ। • प्राप्त बजेटको परिधी भित्र रहि प्रचलित कानून बमोजिम औषधी खरिद गर्ने। • यसरी औषधी खरिद गर्दा WHO-GMP Guideline/National GMP Guideline/औषधी उत्पादन कुशल अभ्यास (दोस्रो सशोधन) संहिता, २०८२ बमोजिम प्रमाणीकरण गरिएको उद्योगबाट उत्पादित औषधीलाई प्राथमिकतामा राखी खरिद गर्ने। • खरिद गरिने औषधीहरूको ब्याच नं., निर्मित मिति र म्याद समाप्ति मिति स्पष्ट भएको हुनुपर्ने र कम्तिमा १ वर्ष म्याद समाप्ति मिति बाँकि रहेको हुनुपर्नेछ। • औषधीको बट्टा / प्याकेजिङ बाहिर अनिवार्य रूपमा स्पष्ट देखिनेगरी "नेपाल सरकारद्वारा निःशुल्क वितरणको लागि " भनि उल्लेख गरीएको हुनुपर्नेछ। • सम्भव भए सम्म सिंहदरबार वैद्यखाना विकास समितिबाट उत्पादित अत्यावश्यक औषधीहरू खरिद गर्ने। • खरिद गरिने औषधीको औषधी व्यवस्था विभागमा दर्ता भई नविकरण समेत भएको उत्पादन अनुज्ञापत्र र बजार विक्रिवितरण प्रमाण पत्र अनिवार्य रूपमा पेस गर्नु पर्नेछ। • औषधी उत्पादक कम्पनीहरूले यस आ.व.का लागि राष्ट्रियस्तरको पत्रिकामा प्रकाशित सूचना अनुसारको थोक मूल्य दरलाई समेत आधार मानि लागत अनुमान तयार गर्ने। • अनुसूची ६ बमोजिमको गुणस्तर परीक्षण प्रतिवेदन र चूर्ण औषधीहरूको हकमा मान्यता प्राप्त औषधी परीक्षण प्रयोगशालाबाट microbial test comply भएको प्रमाणपत्र र औषधी दाखिला प्रतिवेदनको छायाँप्रति सहित औषधी दाखिला भएको मितिले १ महिना भित्र आयुर्वेद तथा वैकल्पिक चिकित्सा विभागमा अनिवार्य रूपमा पठाउनुपर्नेछ। • औषधी खरिद गर्दा गुणस्तर परीक्षण गरी रेकर्ड अद्यावधिक हुनु पर्नेछ। • औषधीको गुणस्तर परीक्षण अनुसूची-६ मा तोकिए बमोजिम हुनेछ। खरिद सम्बन्धमा अनुसूची- ८ बमोजिम को फाराम भरि अद्यावधिक गर्नुपर्ने छ। • कार्यक्रम सञ्चालनका लागि कार्य योजना तयार गरी सोही अनुसार गर्ने।
बजेट बाँडफाँड	कार्यक्रम सञ्चालनबाट बचत रहेको रकमबाट ज्येष्ठ नागरिक र स्तनपायी आमाको लागि समेत औषधि खरिद गर्ने।
सन्दर्भ सामग्री	मार्गदर्शन, निर्देशिका, कार्यविधि, मापदण्ड आदि तथा अन्य प्रचलित ऐन नियम।

ज्येष्ठ नागरिकको लागि स्वास्थ्य प्रवर्धन सेवा

परिचय	आयुर्वेद स्वास्थ्य संस्थाहरूमा सेवा लिन आउने ज्येष्ठ नागरिक सेवाग्राहीहरूको पहिचान गरी नियमित रूपमा स्वास्थ्य जाँच तथा प्रवर्धन गर्न यो कार्यक्रम प्रस्ताव गरिएको हो।
उद्देश्य	ज्येष्ठ नागरिकहरूको शारीरिक जाँच गरी रसायन चिकित्सा र योगको माध्यमबाट स्वास्थ्य संरक्षण, प्रवर्धन र उचित परामर्श दिने।
अपेक्षित प्रतिफल	• ज्येष्ठ नागरिकहरूले नियमित रूपमा आवश्यक सेवा एवम् औषधोपचार प्राप्त गर्नेछन्। • योग तथा उपयुक्त आहारविहार अपनाएर जीवनशैली परिवर्तन गरी स्तरीय जीवनयापन गर्न सक्नेछन्। • रसायन औषधीहरूको प्रयोगबाट ज्येष्ठ नागरिकहरूको स्वास्थ्य संरक्षण र प्रवर्धन भएको

	हुनेछ।
सञ्चालन प्रकृया	- आयुर्वेद स्वास्थ्य संस्थाहरूमा सेवा लिन आउने ज्येष्ठ नागरिक सेवाग्राहीको पहिचान गरी नियमित रूपमा स्वास्थ्य जाँच गर्ने। - आचार रसायन, आहार-विहार, व्यायाम, योग तथा पूर्वपञ्चकर्म विधिको आधारमा सेवा प्रदान गर्न आवश्यक तोकिए बमोजिमका औषधीहरू बजेट शिर्षकमा व्यवस्था भए बमोजिमको बजेटको परिधि भित्र रहि औषधी खरिद गर्ने। - समुदायमा स्वास्थ्य सेवाबाट बञ्चित, आर्थिक रूपले विपन्न वर्गका ज्येष्ठ नागरिकहरूका लागि काम गरिरहेका स्थानीय सङ्घ संस्थाहरू, वृद्धाश्रम, योग केन्द्रहरूसँग समेत समन्वय गर्न सकिनेछ। - कार्यक्रमको अभिलेख अनुसूची -३ बमोजिम अद्यावधिक राख्नु पर्ने छ। - यस कार्यक्रमको प्रतिवेदन तोकिएको ढाँचामा सम्बन्धित निकायमा पठाउनु पर्नेछ। लक्षित समूह:- ज्येष्ठ नागरिकहरू।
बजेट बाँडफाँड	२०,०००/- (व्यवस्थापन खर्च)।
सन्दर्भ सामग्री	निर्देशिका, कार्यविधि, मापदण्ड आदि तथा अन्य प्रचलित ऐन नियम।

स्तनपायी आमालाई मातृशिशु सुरक्षार्थ दुग्धबर्धक जडिबुटी तथा अन्य औषधी वितरण

परिचय	मातृशिशु स्वास्थ्य र स्तनपानको महत्व बुझाउन, आमा र बच्चाको स्वास्थ्य सुधार गर्न तथा कुपोषणजन्य रोगबाट बचाउन, सुत्केरी महिलालाई शतावरी चूर्ण वितरण गरि पर्याप्त दूध बढाउन यो कार्यक्रम प्रस्ताव गरिएको हो।
उद्देश्य	- आमा र बच्चाको स्वास्थ्य सुधार गर्ने तथा कुपोषणजन्य रोगबाट बचाउने। - स्तनपानको महत्वबारे स्तनपायी महिलाहरूलाई जनचेतनामूलक स्वास्थ्य शिक्षा प्रदान गर्ने। - मातृशिशु मृत्युदर घटाउने।
अपेक्षित प्रतिफल	- शतावरी चूर्ण, दशमूल तेलको समेत प्रयोगबाट शिशु र आमाको स्वास्थ्यमा सुधार हुनेछ। - स्तनपायी महिलाहरू आफ्नो शिशुलाई स्तनपान गराउन उत्प्रेरित हुने छन्। - बच्चाको शारीरिक र मानसिक वृद्धि र विकासमा सघाउ पुग्नेछ। - कुपोषणजन्य रोगहरूको रोकथाम हुनेछ। - बाल मृत्युदर घटाउन मद्दत पुग्नेछ।
सञ्चालन प्रकृया	- स्वास्थ्य संस्थामा आउने समबन्धित सेवाग्राहीलाई अनुसूची -४ मा तोकिए बमोजिमको औषधीका साथै दशमूल तेल समावेश गरी नियमित रूपमा सेवा प्रदान गर्ने। - स्वास्थ्य स्वयंसेविका समेतको समन्वयमा सुत्केरी महिलाको लगत सङ्कलन गर्ने - शिशु र आमाको नियमित रूपमा स्वास्थ्य जाँच गर्नुपर्नेछ। - आवश्यकतानुसार सुत्केरी महिलाको पर्याप्त दूध बढाउन शतावरी (कुरिलो चूर्ण) ६ महिनासम्म खुवाउनुपर्नेछ। तत्काल सुत्केरी भएको अवस्था छ भने आमालाई एक महिनासम्म दशमूल तेलको मालिस प्रयोग गर्न दिनुपर्नेछ। - मातृशिशु स्वास्थ्य र स्तनपानको महत्व बुझाउन बर्थिङ सेन्टर, खोपकेन्द्र, पूर्व प्रसूति

	जाँच गर्ने स्थानहरूसँग समेत सम्न्वय गर्न सकिनेछ । ● कार्यक्रमको अभिलेख अनुसूची-३ बमोजिम अद्यावधिक राख्नु पर्ने छ । लक्षित समूह: स्तनपायी महिला (बच्चा जन्मेपछि ६ महिना सम्म) ।
बजेट बाँडफाँड	२०,०००/- (व्यवस्थापन खर्च)
सन्दर्भ सामग्री	मार्गदर्शन, निर्देशिका, कार्यविधि, मापदण्ड आदि तथा अन्य प्रचलित ऐन नियम ।

पंचकर्म (पूर्वकर्म)

परिचय	पूर्वकर्म कार्यक्रमका माध्यमबाट आयुर्वेद स्वास्थ्य संस्थाहरूमा आउने सेवाग्राहीहरूको उपचार तथा स्वास्थ्य प्रवर्धन गर्न यो कार्यक्रम सञ्चालन गरिएको हो ।
उद्देश्य	आयुर्वेद स्वास्थ्य संस्थाहरूमा आउने सेवाग्राहीहरूको जाँच गरी पूर्वकर्मको माध्यमबाट आवश्यक उपचार, स्वास्थ्य संरक्षण, प्रवर्धन गर्ने ।
अपेक्षित प्रतिफल	यस सेवाबाट बिरामीहरू तथा सेवाग्राहीहरूको आवश्यक उपचार, स्वास्थ्य संरक्षण, प्रवर्धन र पुनर्स्थापनामा सघाउ पुग्नेछ ।
सञ्चालन प्रकृया	● आयुर्वेद स्वास्थ्य संस्थाहरूमा आएका सेवाग्राहीलाई स्वास्थ्य जाँच गरि समस्याको पहिचान गरी आवश्यकता अनुसार पूर्वकर्म सेवाका लागि सिफारिस गर्ने । ● पंचकर्म अन्तर्गत पूर्वकर्मको रूपमा स्नेहन, स्वेदन, शिरोधारा, कटीवस्ति, ग्रीवा वस्ति, नस्य आदि आवश्यकतानुसार सञ्चालन गर्ने । ● स्वेदन कर्म को लागि अनुसूची-२ बमोजिम का द्रव्य रोगानुसार प्रयोग गर्ने । ● पूर्वपञ्चकर्म कार्यक्रम सञ्चालन भएका आयुर्वेद स्वास्थ्य संस्थाहरूमा सेवा प्रयोजनका लागि अनुसूची १ मा तोकिए बमोजिमको फाराम भर्ने । कार्यक्रम सञ्चालन गर्नु पर्ने समय: कार्यालय सञ्चालन रहने समयमा नियमित रूपमा ।
सन्दर्भ सामग्री	मार्गदर्शन, निर्देशिका, कार्यविधि, मापदण्ड आदि तथा अन्य प्रचलित ऐन नियम ।
बजेट	१,००,००० । — औषधी खरिद व्यवस्थापन तथा सञ्चालन खर्च

विद्यालय आयुर्वेद तथा योग शिक्षा

परिचय	स्वस्थवृत्त (दिनचर्या, ऋतुचर्या, आहारविहार आदि), सद्वृत्त, आचार रसायन, जीवनशैलीसम्बन्धी सचेतना तथा स्थानीयस्तरमा प्राप्त हुने जडिवुटीको उपयोगिता बारे जानकारी गराउन र योगको बारेमा जानकारी दिनुका साथै योगका विभिन्न क्रियाकलापहरूको अभ्यास गराउन विद्यालय आयुर्वेद स्वास्थ्य तथा योग शिक्षा कार्यक्रम राखीएको हो ।
उद्देश्य	● स्वस्थवृत्त (दिनचर्या, ऋतुचर्या, आहार, विहार आदि), स्वस्थ जीवनशैली सम्बन्धी सचेतना गराउने । ● योगको बारेमा जानकारी दिने तथा योगका विभिन्न क्रियाकलापहरूको अभ्यास गराउने । ● घर वरिपरीका जडिवुटि र यिनको उपयोगको सम्बन्धमा सामान्य जानकारी गराउने ।
अपेक्षित प्रतिफल	● स्वस्थवृत्त (दिनचर्या, ऋतुचर्या, आहार, विहार आदि), स्वस्थ जीवन शैली सम्बन्धी सचेतना प्राप्त भई स्वस्थ समाज निर्माण भएको हुनेछ । ● स्थानीयस्तरमा प्राप्त हुने जडिवुटीको उपयोगिता बारे जानकारी भई विद्यालय परिसर तथा आफ्नो घरवरिपरि पनि रोप्न प्रोत्साहित हुनेछन् ।

	स्वस्थ जीवनका लागि योगको महत्व बारेमा जानकारी प्राप्त भई योग अभ्यास आफूले पनि गर्ने र अरुलाई पनि सिकाउने छन्।
सञ्चालन प्रकृया	- विद्यालय आयुर्वेद तथा योग शिक्षा कार्यक्रम सञ्चालनका लागि सम्बन्धित विद्यालयबाट प्रतिवद्धता पत्र लिई दुई वटा माध्यामिक विद्यालय छनौट गर्ने। - प्रत्येक विद्यालयका प्रधानाध्यापक, स्वास्थ्य तथा शारीरिक शिक्षा विषयका शिक्षक, नर्सिङ कर्मचारी (विद्यालय नर्सिङ कार्यक्रम सञ्चालन भएको विद्यालयको हकमा) समेत प्रति विद्यालय कम्तिमा चार जना शिक्षक/ शिक्षिकालाई विभागले तयार गरेको Module For Ayurveda and Yoga Education at School मा आधारित रहि अभिमुखीकरण तालिम कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने। - तालिम प्रदान गरिएका विद्यालयका सम्बन्धित शिक्षक/शिक्षिका मार्फत नियमित रूपमा हप्तामा कम्तिमा १ कक्षाका दरले उल्लेखित मोड्युलमा आधारित रहि कार्यक्रम सञ्चालन गर्न प्रोत्साहन गर्ने। त्यसका लागि विद्यालयमा नियमित समय छुट्याउन विद्यालय व्यवस्थापन समितिसँग छलफल गरि पहल गर्ने। - विद्यार्थीहरू माझ योगाभ्यास प्रतिस्पर्धा गराइ उत्कृष्ट विद्यार्थीलाई प्रोत्साहन गर्न सकिने छ। - सम्बन्धित औषधालयको एक जना प्राविधिक कर्मचारीलाई फोकल पर्सन तोक्ने। उक्त फोकल पर्सनले विद्यालयमा योगाभ्यास गराउनुका साथै त्रैमासिक रूपमा विद्यालय योग शिक्षा कार्यक्रम सञ्चालनको अनुगमन तथा समन्वय गरि विभागमा अनिवार्य रूपमा प्रतिवेदन पठाउने।
सन्दर्भ सामग्री	मार्गदर्शन, Module for Ayurveda and Yoga Education at School तथा अन्य प्रचलित ऐन नियम।
बजेट	७०,०००।—

नागरिक आरोग्य कार्यक्रम अभियान सञ्चालन

परिचय	नागरिकलाई शारीरिक व्यायाम, योग र आरोग्य सेवाको विस्तार तथा स्वच्छ र सन्तुलित आहारमा जोड दिई स्वस्थ जीवनशैली अपनाउन अभिप्रेरित गरिने नेपाल सरकारको वार्षिक नीति तथा कार्यक्रम अनुसार स्थानीय तहसँगको सहकार्य र आम नागरिकको सहभागितामा नागरिक आरोग्य अभियान सञ्चालनार्थ यो कार्यक्रम राखिएको हो।
उद्देश्य	“मेरो स्वास्थ्य, मेरो जिम्मेवारी” को मूल मर्ममा रहि आफ्नो र समुदायको स्वास्थ्यको जिम्मेवारी बोध गरि स्थानीय तहमा स्वस्थ जीवनशैली अवलम्बनका लागि अभियानमूलक कार्यक्रमका रूपमा नागरिक आरोग्य अभियान सञ्चालन गर्ने।
अपेक्षित प्रतिफल	- नागरिकहरू आफ्नो र समुदायको स्वास्थ्य प्रति सचेत भएको हुनेछन्। - स्वस्थ जीवनशैली अवलम्बनको माध्यमबाट नागरिकको स्वास्थ्य प्रवर्धन भएको हुनेछ। - विभिन्न सर्ने तथा नसर्ने रोगहरू न्यूनीकरण गर्न सघाउ पुग्नेछ।
सञ्चालन प्रकृया	- सामूहिक रूपमा योग एवम् सकारात्मक जीवनशैली (आयुर्वेद जीवनशैली एवम् स्वस्थकर आहार विहार) सम्बन्धी जानकारी दिने व्यवस्था मिलाउने। - स्थानीय जडिबुटी परिचय, प्रयोग, रोपण एवम् संरक्षण सम्बन्धी अभियानमूलक कार्यक्रम

	सञ्चालन गर्ने। उल्लेखित कार्यक्रम बाहेक थप बजेटको सुनिश्चितता भै पालिकाबाट सम्बन्धित कुनै वडामा स्थापना हुने नागरिक आरोग्य सेवा केन्द्रको हकमा आयुर्वेद तथा वैकल्पिक चिकित्सा विभागको समन्वय र परामर्श अनुसार खर्च बाँडफाँड गरि व्यवस्थापन गर्नुपर्नेछ।
बजेट बाँडफाँड	३०,०००/- (व्यवस्थापन खर्च)
सन्दर्भ सामग्री	मार्गदर्शन, नागरिक आरोग्य कार्यक्रम सञ्चालन निर्देशिका- २०७६, अन्य निर्देशिका, कार्यविधि, मापदण्ड आदि तथा अन्य प्रचलित ऐन नियम।

नागरिक आरोग्य केन्द्र स्थापना र सञ्चालन तथा अभियान सञ्चालन।

परिचय	नागरिकलाई शारीरिक व्यायाम, योग र आरोग्य सेवाको विस्तार तथा स्वच्छ र सन्तुलित आहारमा जोड दिई स्वस्थ जीवनशैली अपनाउन अभिप्रेरित गरिने नेपाल सरकारको वार्षिक नीति तथा कार्यक्रम अनुसार स्थानीय तहबाट आम नागरिकको सहभागितामा नागरिक आरोग्य अभियान सञ्चालनार्थ यो कार्यक्रम राखिएको हो।
उद्देश्य	“मेरो स्वास्थ्य, मेरो जिम्मेवारी” को मूल मर्ममा रहि आफ्नो र समुदायको स्वास्थ्यको जिम्मेवारी बोध गरि स्थानीय तहमा स्वस्थ जीवनशैली अवलम्बनका लागि अभियानमूलक कार्यक्रमका रूपमा नागरिक आरोग्य अभियान सञ्चालन गर्ने।
अपेक्षित प्रतिफल	- नागरिकहरू आफ्नो र समुदायको स्वास्थ्य प्रति सचेत भएको हुनेछन्। - स्वस्थ जीवनशैली अवलम्बनको माध्यमबाट नागरिकको स्वास्थ्य प्रवर्धन भएको हुनेछ। - विभिन्न सर्ने तथा नसर्ने रोगहरू न्यूनीकरण गर्न सघाउ पुग्नेछ।
सञ्चालन प्रकृया	- यस आ.व. मा पहिलो पटक बजेट व्यवस्था भई नागरिक आरोग्य सेवा केन्द्र स्थापना हुने स्थानीय तहले सम्बन्धित जिल्लाको आयुर्वेद स्वास्थ्य निकाय को सहजीकरणमा स्थानीय तहको उपयुक्त स्थानमा पूर्वाधारको व्यवस्था गरि नागरिक आरोग्य सेवा केन्द्र स्थापना गर्ने। - गत आ.व. देखी स्थानीय तहमा संचालित नागरिक आरोग्य सेवा केन्द्र साविक बमोजिम सञ्चालन गर्ने। - नागरिक आरोग्य कार्यक्रम सञ्चालनको लागि साविकमा प्रदेश मातहतका आयुर्वेद स्वास्थ्य संस्थाबाट व्यवस्थापन भै आएका आआफ्नो स्थानीय तहमा संचालित नागरिक आरोग्य सेवा केन्द्रको सम्बन्धित स्थानीय तहले स्वामित्व लिई साविक बमोजिम कार्यक्रम करार गरि, सेवा सञ्चालन, अभियानकर्ता परिचालन तथा अभियान सञ्चालन गर्ने। - अनुसूची ९ बमोजिम यस आ.व.का लागि निरन्तरता / अभियानकर्ता छनौट / कार्यक्रम करार तथा परिचालन गरि तपसिल बमोजिमका कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने। - आधारभूत आयुर्वेद सेवा तथा सामान्य आयुर्वेद उपचार सेवा प्रदान गर्ने। - सामूहिक रूपमा योग एवम् सकारात्मक जीवनशैली (आयुर्वेद जीवनशैली एवम् स्वस्थकर आहार विहार) सम्बन्धी जानकारी दिने व्यवस्था मिलाउने। - उल्लेखित कार्यक्रम बाहेक सम्बन्धित पालिकाबाट थप बजेटको सुनिश्चितता भएमा यसै अनुरूप अन्य कार्यक्रमहरू समेत सञ्चालन गर्न सकिनेछ।
	लक्षित समूह:- आम सेवाग्राहीहरू तथा नागरिकहरू।

सन्दर्भ सामग्री	मार्गदर्शन, नागरिक आरोग्य कार्यक्रम, सञ्चालन निर्देशिका- २०७६, अन्य निर्देशिका, कार्यविधि, मापदण्ड आदि तथा अन्य प्रचलित ऐन नियम।
--------------------	--

स्थानीय तहमा आयुर्वेद सेवा कार्यक्रम, नागरिक आरोग्य अभियान अनुगमन तथा समन्वय।

परिचय	आयुर्वेद सेवा कार्यक्रमको प्रभावकारी कार्यान्वयन तथा नागरिकलाई शारीरिक व्यायाम, योग र आरोग्य सेवाको विस्तार तथा स्वच्छ र सन्तुलित आहारमा जोड दिई स्वस्थ जीवनशैली अपनाउन अभिप्रेरित गरिने नेपाल सरकारको वार्षिक नीति तथा कार्यक्रम अनुसार स्थानीय तहसँगको सहकार्य र आम नागरिकको सहभागितामा नागरिक आरोग्य अभियान तथा समन्वयका लागि यो कार्यक्रम राखिएको हो।
उद्देश्य	“मेरो स्वास्थ्य, मेरो जिम्मेवारी” को मूल मर्ममा रहि आफ्नो र समुदायको स्वास्थ्यको जिम्मेवारी बोध गरि स्थानीय तहमा स्वस्थ जीवनशैली अवलम्बनका लागि अभियानमूलक कार्यक्रमका रूपमा नागरिक आरोग्य अभियान सञ्चालन, समन्वय तथा सहजीकरण समेत गर्ने।
अपेक्षित प्रतिफल	● नागरिकहरू आफ्नो र समुदायको स्वास्थ्य प्रति सचेत भएको हुनेछन्। ● स्वस्थ जीवनशैली अवलम्बनको माध्यमबाट नागरिकको स्वास्थ्य प्रवर्धन भएको हुनेछ। ● विभिन्न सर्ने तथा नसर्ने रोगहरू न्यूनीकरण गर्न सघाउ पुग्नेछ। ● नागरिकक आरोग्य सेवा केन्द्र स्थापना तथा आयुर्वेद औषधालय र नागरिक आरोग्य सेवा केन्द्र मार्फत सञ्चालन हुने कार्यक्रम सञ्चालनमा आवश्यक समन्वय तथा सहजीकरण भै कार्यक्रम सञ्चालनमा प्रभावकारीता आउनेछ।
सञ्चालन प्रकृया	● सामूहिक रूपम योग एवम् सकारात्मक जीवनशैली (आयुर्वेद जीवनशैली एवम् स्वस्थकर आहार विहार) सम्बन्धी जानकारी दिने व्यवस्था मिलाउने। ● नागरिक आरोग्य सेवा केन्द्र स्थापना तथा आयुर्वेद औषधालय र नागरिक आरोग्य सेवा केन्द्र मार्फत सञ्चालन हुने कार्यक्रम सञ्चालनमा आवश्यक अनुगमन,समन्वय तथा सहजीकरण गर्ने। ● सम्बन्धित स्थानीय तह समेतको बजेट व्यवस्था र समन्वयमा आधारभूत आयुर्वेद सेवा सञ्चालन गर्न सकिनेछ।
बजेट बाँडफाँड	बजेट विनियोजन भए अनुसार।
सन्दर्भ सामग्री	मार्गदर्शन, नागरिक आरोग्य कार्यक्रम सञ्चालन निर्देशिका- २०७६, अन्य निर्देशिका, कार्यविधि, मापदण्ड आदि तथा अन्य प्रचलित ऐन नियम।

नोटः यस मार्गदर्शन कार्यान्वयनमा कुनै दुविधा, अस्पष्टता वा कठिनाई भएमा विभागले थप स्पष्टता/सहजीकरण गर्नेछ।

अनुसूची - १
पंचकर्म (पूर्वकर्म) सेवा सम्बन्धी फाराम

१. नाम, थर:-

२. उमेर:-

३. लिङ्ग:-

४. ठेगाना:- महा/उप/नगरपालिका/गाउँपालिका वडा नं.

५. पेशा:-

६. सम्बन्धित बिरामी वा अभिभावकको दस्तखत:-

८. कार्यालय प्रयोजनको लागि (२ प्रति मध्ये १ प्रति सेवाग्राहीलाई)

(क) मूल दर्ता नं.

(ख) सहायक रजिस्टर दर्ता नं.

९. सेवा: पूर्वकर्म (स्नेहन र स्वेदन), शिरोधारा, प्रतिमर्स नश्य कर्म तथा अन्य सेवाहरू।

अनुसूची - २
स्वेदन कर्मको लागि आवश्यक द्रव्यहरू

प्रायशः पातहरूको प्रयोग गरिन्छ र फल, बोक्रा, जरा वा काण्डको पनि प्रयोग गर्न सकिन्छ।

सिमली (निर्गुण्डी)	पुनर्नवा	गहत	दशमूल	बृहत पंचमूल
लघुपञ्चमूल	गुर्जो	तण्डुल (चामल)	शीतल चिनी (शिग्रु)	तितेपाती
बरुण (सिप्लिगान)	एरण्ड	अर्क(आंक)	तिल	सिस्नु आदि

अनुसूची - ३

निः शुल्क विशेष स्वास्थ्य सेवाको प्रयोजनको लागि भरिने फारम

१. नाम,थर:-
२. उमेर:-
३. लिङ्ग:-
४. ठेगाना:- महा/उप/नगर/गाउँपालिका वडा नं.
५. पेशा:-
६. सम्बन्धित बिरामी वा अभिभावकको दस्तखत:-
७. सेवाको किसिम:-
(क) ज्येष्ठ नागरिक (ख) स्तनपायी आमा
८. कार्यालय प्रयोजनको लागि (२ प्रति मध्ये १ प्रति सेवाम्राहीलाई)
(क) मूल दर्ता नं.
(ख) सहायक रजिस्टर दर्ता नं.

सि.नं .	मिति	सेवाको किसिम	औषधीको नाम	फायल	ग्रा./मि. ग्रा	पुनरावृत्ति मिति	बिरामीको दस्तखत	दस्तखत (औषधी वितरण शाखा)

सिफारिश गर्ने

(उपचारमा संलग्न स्वास्थ्यकर्मी)

नाम:

पद:

दस्तखत:

स्वीकृत गर्ने

संस्था प्रमुख

नाम:

पद:

दस्तखत:

स्तनपायी आमाका लागि औषधीहरू

क्र. सं	औषधीको नाम	प्रयोग	मात्रा	प्रयोग विधि	प्रयोग अवधि	कैफियत
१	शतावरी (कुरिलो) चूर्ण	स्तन्य वर्द्धक, पोषक, रोग प्रतिरोध शक्ति वर्द्धक	चूर्ण ३-६ ग्राम स्वरस १०-२० मि.लि. क्वाथ: ५०-१०० मि.लि	रस निकालेर, चूर्ण (Powder) बनाएर अथवा पकाएर क्वाथको रूपमा	आवश्यकतानुसार सुत्केरी भएको ६ महिना सम्म	

अनुसूची - ५ अत्यावश्यक आयुर्वेद औषधी सूची

१. निःशुल्क प्रदान गरिने निम्नानुसारका औषधीहरू निरन्तर रुपमा प्राप्त हुने व्यवस्था मिलाउनु पर्नेछ।

क्र.सं.	औषधीको विवरण	क्र.सं.	औषधीको विवरण
१.	अविपत्तिकर चूर्ण	१३.	खदिरादी वटी
२.	हिङ्गवाष्टक चूर्ण	१४.	षडविन्दु तेल
३.	महायोगराज गुग्गुल	१५.	योगराज गुग्गुल
४.	महानारायण तैल	१६.	महाशुदर्शन चूर्ण
५.	सितोपलादि चूर्ण	१७.	महाशंख वटी
६.	टंकण भस्म	१८.	विल्वादि चूर्ण
७.	पुष्यानुग चूर्ण	१९.	जात्यादि तेल
८.	बालामृत	२०.	कैशोर गुग्गुल
९.	मृगमदासाव	२१.	चन्द्रप्रभावटी
१०.	सर्पगन्धाघन वटी	२२.	त्रिफला
११.	निम्बादि चूर्ण	२३.	अश्वगन्धा चूर्ण
१२.	गन्धक रसायन		

२. औषधी व्यवस्थापन

१) औषधी खरिद

औषधी खरिद गर्दा सार्वजनिक खरिद ऐन २०६३ तथा सार्वजनिक खरिद नियमावली २०६४ बमोजिम गर्नुपर्ने छ।

क) विनियोजित बजेटबाट ऐन नियमको परिधि भित्र रही तोकिएका औषधीहरू खरिद गर्नुपर्ने छ।

ख) औषधीको खर्च औषधीको आम्दानी खर्चको अभिलेख छुट्टा छुट्टै सहायक जिन्सी खाता खडा गरी खर्च व्यवस्थापन गर्नुपर्ने छ। यसरी राखिएको अभिलेख भण्डारको अभिलेख र उपचार रजिस्टरको अभिलेखसँग भिडोको हुनुपर्ने छ।

औषधी गुणस्तर सम्बन्धी व्यवस्था

सम्बन्धित निकायबाट नविकरण गरी अद्यावधिक भएको उत्पादन अनुज्ञापत्र तथा बजार बिक्री बितरण प्रमाणपत्र संलग्न हुनुपर्ने छ। गुणस्तर परीक्षणका लागि एक जना आयुर्वेद विषयको प्राविधिक रहने गरि कम्तिमा ३ जनाको गुणस्तर परीक्षण समिति गठन गरि परीक्षण गराउने।

(क) चूर्ण औषधीहरूको निम्नानुसार परीक्षण व्यवस्था गर्ने:

क्र.सं.	औषधीको नाम	तौल	रूप/वर्ण	स्पर्श	रस	गन्ध	एकरूपता	कैफियत

प्रत्येक व्याचको स्वीकृति प्राप्त औषधी परीक्षण प्रयोगशालाबाट Microbial Test पूरा गरेको (Comply) प्रमाणपत्र संलग्न हुनु पर्ने।

(ख) गुग्गुलु/वटी औषधीहरूको निम्नानुसार परीक्षण व्यवस्था गर्ने:

क्र.सं.	औषधीको नाम	तौल		रूप/वर्ण	स्पर्श (Hardness)	एकाई तौल (Fineness)	रस	गन्ध	एकरूपता	कैफियत
		प्रति वटि	प्रति बट्टा							

(ग) भष्म/पिष्टी औषधीहरूको निम्नानुसार परीक्षण व्यवस्था गर्ने:

क्र.सं.	औषधीको नाम	तौल	स्वरूप (form)	रूप/वर्ण (colour)	रेखापूर्णता	वारितर	निश्चन्द्रिका	रस	गन्ध	कैफियत

(घ) मलहम एवम् तैल औषधीहरूको निम्नानुसार परीक्षण व्यवस्था गर्ने:

क्र.सं.	औषधीको नाम	तौल	रूप/वर्ण (colour)	स्पर्श (smoothness)	सान्द्रता	गन्ध	एकरूपता	कैफियत

अनुसूची - ७

अत्यावश्यक आयुर्वेद औषधी तथा अन्य खरिद र जिन्सी अध्यावधिक गर्दा भर्नुपर्ने खपत विवरण फारम

क्र.सं.	औषधीको नाम	औषधीको मासिक खर्च विवरण		औषधी हस्तान्तरण गरेको संस्थाको संख्या	कैफियत
		परिणाम	इकाइ		
१.					
२.					

अनुसूची - ८

औषधीको मौज्दात विवरण फारम

क्र. सं.	औषधीको नाम	औषधी प्राप्तिको स्रोत/कार्यक्रम								औषधीको जम्मा परिमाण	इकाई तौल खुल्ने गरी के.जी./ग्राम/फाईल	कैफियत
		गत आ.व. को बाँकी मौज्दात	आयुर्वेद विभाग बाट प्राप्त	अत्यावश्यक आयुर्वेद औषधी खरिद	अन्यबाट औषधी खरिद/प्राप्त	ज्येष्ठ नागरिक स्वास्थ्य प्रवर्धन सेवा	स्तनपायी तथा शिशु सेवा	पञ्चकर्म (पूर्व कर्म) को लागि औषधी खरिद	दातृ निकायबाट प्राप्त औषधी			

अनुसूची - ९

नागरिक आरोग्य सेवा केन्द्र तथा नागरिक आरोग्य अभियान सञ्चालन गर्ने अभियानकर्ता

१. स्थानीय तहको स्वास्थ्य शाखा मार्फत जिल्ला स्थित प्रदेश मातहतका आयुर्वेद स्वास्थ्य संस्थासमेतसँग आवश्यक समन्वय गरि साविकका/नयाँ अभियानकर्ता (वैद्य, चौथो तह) परिचालन/नयाँ छनौट/कार्यक्रम करार क्र.सं.२ र ३ बमोजिम हुनेगरी गर्ने।
२. अभियानकर्ताको हकमा कम्तिमा AAHW वा सो सरहको अध्ययन गरि आयुर्वेद चिकित्सा परिषदमा दर्ता भएको हुनु पर्ने।
३. उमेर: १८ वर्ष पुरा भई ६० वर्ष ननाघेको।

अभियानकर्ताको कार्य विवरण:

१. आधारभूत आयुर्वेद सेवा तथा सामान्य आयुर्वेद उपचार सेवा प्रदान गर्ने।
२. प्रत्येक महिनाको कार्य तालिका बनाई त्यसको आधारमा कार्यहरू सम्पादन गर्ने।
३. प्राप्त नागरिक आरोग्य अभियानसँग सम्बन्धित पुस्तक, पम्पलेट, ब्रोसर तथा हाते पुस्तिका लगायतका सूचनामूलक सामाग्रीहरू सम्बन्धित व्यक्ति, समुदाय तथा विद्यालयमा वितरण गर्ने।
४. नागरिक आरोग्य समिति र समूह समेतको सहयोगमा विद्यार्थी, शिक्षक, जनप्रतिनिधि, नागरिक समाज लगाएतको सहभागितामामा नागरिक आरोग्य अभियान सञ्चालन गर्ने। उक्त अभियानमा विभागबाट प्राप्त भएको प्रश्नावलीहरूका आधारमा समुदायको तथ्याङ्क सङ्कलन तथा जीवनशैली परीक्षण गर्ने।
५. स्वस्थ जीवनशैली, योग तथा जडिबुटी सम्बन्धी जानकारी स्थानीय विद्यालयलाई दिने।
६. स्थानीयरूपमा क्रियाशील योग समूह को सहयोगमा वृहत योग साधना तथा ध्यान शिविर अवश्यकता र माग अनुसार सम्बन्धित वार्ड/स्थानीय तहको समन्वयमा सञ्चालन गर्ने।
७. सम्पादित कामको सङ्क्षिप्त प्रतिवेदन सम्बन्धित वार्ड/स्थानीय तहको पत्र सहित अर्धवार्षिक रूपमा आयुर्वेद तथा वैकल्पिक चिकित्सा विभागमा पठाउने।
८. पालिकाले तोके बमोजिमका आयुर्वेद सेवा कार्यक्रमसँग सम्बन्धित अन्य कार्यहरू गर्ने।